

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Hajnáczky Tamás

„Karhatalommal a cigánytelepekért”

E tanulmány célja, hogy bemutassa a cigánytelepi lakosság által elszenvedett karhatalmi beavatkozások két legbotrányosabb megnyilvánulási formáját a szocialista korszakban, valamint, hogy felhívja a figyelmet egy mindössze néhány soros forrásra, mely terjedelménél sokkalta nagyobb jelentőséggel bírt a hatalom cigánypolitikájában. A kényszermosdatásokat a téma feldolgozottsága miatt csupán néhány bekezdés erejéig ismertetem. A cigánytelepek felszámolása során alkalmazott hatósági erőszak hátterének az összegzése képezi az írás érdemi részét, mivel a múltnak ez a részlete kevésbé ismert.

A szocialista korszakban a cigánylakosságot érintő szociálpolitikai beavatkozásokat kísérő hatósági erőszak bevett módszerként szerepelt a hatalom eszköztárában, mely leggyakrabban a bűnözés¹ és a járványok² melegágyának bélyegzett cigánytelepeket sújtotta.

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961. június 20-án kiadott határozata hivatalosan is kimondta, hogy a cigánytelepi lakosság a „társadalom terhére élőködik”, illetve „kulturális színvonaluk igen alacsony”, míg a cigánytelepeket a „fertőző betegségek melegágyának” minősítette. Továbbá a párthatározat a felszabadulás vívmányaként ugyan a magyarországi cigányságot – papíron – a társadalom teljes jogú tagjának ismerte el, azonban a cigánytelepi lakosság társadalomba való beilleszkedtségét kétségbe vonta.³ Az adott korszakban az elkülönültségüket rótták fel a cigánytelepi népesség legfőbb bűnének, mivel a cigány közösségek tudták legtovább megőrizni különállásukat, illetve függetlenségüket a központosító, államosító hatalommal szemben.⁴ A központi irányelv ellenére a pártállam felső vezetésének egy része rendvédelmi okokra hivatkozva a cigánytelepek felszámolása ellen érvelt:

„Egyesek szerint nem kell a telepet bántani, a slumokat felszámolni, van ennek előnye. Bármikor baj van, zűr van, csak körbe kell fogni a telepet.”⁵

A cigánytelepi lakosság társadalomkivüliségéből fakadóan a pártállam úgy érezhette, hogy velük szemben nem köteles a szocialista állampolgári jogok maradéktalan biztosítására, illetve tiszteletben tartására. A fentiekből kifolyólag a pártállam jóváhagyásával a hatalom helyi szintű képviselői nem ódzkodtak a szociálpolitikai beavatkozások során a karhatalmat is mozgósítani, melynek legbotrányosabb megnyilvánulási formái a kényszermosdatásokhoz és a telepfelszámolásokhoz kapcsolódtak.

Az 1950-es évektől kezdődően közegészségügyi okokra hivatkozva az úgynevezett egészségügyi járőrök rendszeresen ellenőrizték a cigánytelepeket, mely során indokoltnak vélt esetekben kényszerfertőtlenítéseket hajtottak végre. A fürdetések során nagyrészt az egészségre ártalmas krezol szappant és a későbbiekben betiltott DDT-t alkalmaztak. A kényszermosdatások során rövid időn belül szembesültek a cigány lakosság hathatós ellenállásával, melynek megtörése érdekében a cigány lakosság köréből egészségügyi felelősöket neveztek ki, illetve a karhatalmat is segítségül hívták. 1955-től az Egészségügyi Minisztérium utasítása a kényszermosdatásokat megelőző jelleggel kötelezővé tette. Az utasítást követően a hatalom gépezete nagyobb fordulatszámmal kezdett el dübörögni,⁶ és a ZIL130-as teherautók formájában gördült be a cigánytelepekre. A teherautók alvázára szerelték fel a DDA2 fürdetőfertőtlenítő berendezést, amellyel nyáron óránként 140 fő, télen 90 fő fertőtlenítését tudták levezényelni. ⁷

A kényszermosdatások nemcsak egészségkárosító hatásukról, hanem a karhatalmi beavatkozások során felmerülő fizikai erőszaktól sem mentes visszaélésektől váltak hírhedtté:

„A rendőrség meg a katonák kora hajnalban körülfogták a cigánytelepet, se ki se be. Felállítottak egy hatalmas sátrat, muszáj vót megfürdeni. [...]

Aki nem akart, már kapott is a gumibottal.” ⁹

„Néha mire kiérték a rendőrök nem volt már csak kettő-három cigány, elmenekültek. Mikor legközelebb jöttek, a szökésér' is agyba főbe verték őket, még az asszonyokat is. ” ¹⁰

A kényszermosdatások talán legelgondolkodtatóbb kérdése az volt, hogy a hatalom miképpen tudta rávenni a cigány lakosság köréből kiválasztott tisztasági felelősöket arra, hogy olykor saját közösségük tagjait elárulva a pártállam szolgálatába álljanak:

„Megtanultam azt a hosszú évek alatt, hogy ha a vajdát meg tudom nyerni, és a vajda beszél velük, akkor mindent megtesznek. [...]

Az aztán bottal is, meg lábfejjel is behajtotta őket, akik renitensek voltak. Ez bizony erőszakszervezet volt. ” 11

„A cigánybíró meg csak kinevetett minket. Ő volt a nagyfőnök. Ilyen rendőrspicli volt, félték tőle a cigányok. Azt is megnyíratta, akibe nem volt tetű.” 12

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 20-án kiadott határozata többek között célul tűzte az ország területén fekvő, mintegy 2100 cigánytelep felszámolását. A párthatározat hivatalosan is kimondta, hogy a magyarországi cigányság nem tekinthető nemzetiségnek, tehát asszimilációra ítélte őket, melynek egyik eszközét a cigánytelepek megszüntetésében és a cigány lakosság nem cigány lakosság közé történő szétszórásában látta. 13

A kényszerasszimiláció szándéka mellett a másik fontos érvet a cigánytelepek felszámolásához az szolgáltatta, hogy a „kapitalista sajtóügynökségek” szeme elől elrejtse azt a tényt, hogy a szocialista Magyarországon emberek tömegei jóval a létminimum alatt nyomortelepeken élnek. 14

A fentebb felsorolt okok mellett szinte teljesen háttérbe szorult a tényleges probléma, mégpedig az, hogy a magyarországi cigányság jelentős része tarthatatlan körülmények között, a települések szélén vagy azoktól olykor több kilométeres távolságra, szegregátumokban élt. 15

Az imént említettek háttérében részben a nem cigány lakosság előítéletei húzódtak meg, ennek ellenére a pártállam felső vezetése a elkülönültséget mégis a cigány lakosságnak róta fel, megfélelvezve a nem cigány lakosság és a tanácsok szerepéről. 16

A későbbiekben nyilvánvalóvá vált, hogy maguk a tanácsok akadályozták meg a kényszerasszimilációs politika kibontakozását az egy tömbbe épített CSLakástelepek létrehozásával. 17

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettese a párthatározat végrehajtására 1961. november 8án megfogalmazta az 172/1961. számú utasítását, mely a következőket írta elő a cigánytelepek felszámolásával kapcsolatban az érintett tanácsoknak: „Intézkedni kell arról, hogy a rendszeresen dolgozó cigányokat lakásigénylésnél az egyéb lakásigénylőkkel egyenlően bírálják el. A cigányok saját erőből történő építkezését az eddiginél fokozottabban kell elősegíteni (kedvezményes házhelyek, társadalmi munka szervezése közöttük, selejtes bontásból származó építőanyagok kedvezményes áron történő juttatása stb.). 18

Az imént idézett forrás két meghökkentő tényről is tanúskodott; egyrészt a pártállam felső vezetésének a tájékozatlanságáról, mivel az ingyenes házhelyjuttatást egy kormányrendelet 19 már 1957-ben megszüntette, másrészt a cigányságról nemcsak a földosztás 20 során „feledkeztek meg”, hanem a tanácsi lakások kiutalásánál is.

1963. március 5én az MSZMP KB Politikai Bizottsága értékelte „A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról” című párthatározat végrehajtását. Az előterjesztés többek között kifejtette, hogy az ingyenes házhelyjuttatás megszűnt, és az Országos Takarékpénztár által előírt fizetési feltételeknek az érintettek jelentős része nem tudott megfelelni. Ezért a politikai bizottság utasította az Építésügyi és a Pénzügyminisztériumot, hogy készítsenek egy tervezetet arról, hogyan lehetne a cigány lakosság számára „egyszerűbb lakóházakat” kedvezményes hitelfeltétellel építeni, továbbá azokat „egyszerűbb bútorokkal” berendezni. 21

A minisztériumok elkészítették a „Tervezet a cigánytelepeken élő lakosság lakáshelyzetének megjavítására” című előterjesztést, mely 1963. november 12én került a politikai bizottság elé. A tervezettel a tárgyalása során valamennyi jelenlévő egyetértett az építésügyi miniszter kivételével, aki némi kiegészítés szükségességére hívta fel a figyelmet. 22

A következő évben a Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány kiadta az építésügyi miniszter javaslatát is magába foglaló 2014/1964 (V. 4.) számú határozatát „a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról”, mellyel lefektette a CS-lakásprogram alapjait. 23

A kormányhatározat kiegészítésére a Magyar Forradalmi MunkásParaszt Kormány belső használatra kiadta a 3162/1964. számú határozatát, mely a következőket írta elő az érintett minisztériumnak: „Az Építésügyi Minisztérium az illetékes tanácsi szervek útján tételesen mérje fel a 2014/1964. (V. 4.) Korm. számú határozat hatálya alá tartozó telepeket, s a Művelődésügyi Minisztériummal és az Országos Tervhivatallal egyetértésben állapítsa meg azok felszámolásának ütemét. Ennek során az idegenforgalom szempontjaira is figyelemmel kell lenni.”²⁵ Né hány évvel később a 2047/1967. (VIII. 8.) számú kormányhatározat rendelkezett az idegenforgalom szempontjából kényes, az úgynevezett kiemelt telepek sorsáról. Az előterjesztés szerint kiemelt telepekből 86ot írtak össze az ország területén, melyeken közel háromezer család lakott, akiknek a jelentős része nem rendelkezett megfelelő munkaviszonnyal ahhoz, hogy részt tudjon venni a CS-lakásprogramban.

A kiemelt telepi kategóriába a főforgalmi utakról, a vasútvonalakról, a külföldiek számára látható vagy az üdülőövezetek közelében elterülő „szociális követelményeknek meg nem felelő telepeket” sorolták be. 28

A kiemelt telepek mielőbbi felszámolása érdekében a kormányhatározat számos kedvezményt biztosított az érintetteknek, valamint a rendelkezésre álló CS-lakáskeretek több mint felét kizárólag ezen telepek megszüntetésére biztosította. 29

Továbbá a pártállam felső vezetése a fenti határozat kiegészítésére, belső használatra kiadta a 3254/1967. számú határozatát, mellyel lehetővé tette a cigánytelepi lakosság karhatalommal történő áttelepítését:

„Kivételes esetekben a rendőrség szervei a tanácsi szervek kérésére a telepi lakosok településen belüli vagy kívüli áttelepítéséhez, illetőleg visszatelepítéséhez bocsássanak karhatalmat rendelkezésre.” 30

Az utóbbi kormányhatározat kiadásának a célja az volt, hogy a CS-lakásprogramban részt venni nem tudó, kiemelt telepeken élő családokat elrejtse az idegenforgalom és az idegenek” szeme elől. A 3254/1967. számú kormányhatározat elborzasztó következményeire a Kemény István nevével fémjelzett 1971-es cigányvizsgálat derített fényt. 31

A kutatás eredményeit összegző beszámoló a hatósági átköltöztetéseket a következőképpen összegezte: „A hatósági átköltöztetéseknek minden esetben jellemző vonása, hogy kényszerítő akció; nem a cigányok kezdeményezésére megy végbe; nem támaszkodik a cigánycsaládokban és községekben meglévő erőforrásokra. Az átköltöztetés minden esetben új telepet hoz létre.”³² A szocialista korszakban a cigánytelepi lakosság hatósági erőszakkal történő áttelepítése nem volt teljesen előzmények nélküli; például Felsőzsolcán 1963-ban a karhatalom bontotta le az országút melletti cigánytelepi épületeket, 33 1961-ben Mánfán a nemzetközi műút mellé áttelepült cigányok putriait a tanács lebontatta és visszaköltöztette őket az erdőbe. 34

Az 1971-es kutatás során a hatósági átköltöztetéseknek három fajtáját különítették el egymástól aszerint, hogy az érintetteket hová költöztették. A hatósági átköltöztetések első típusánál a cigánytelepi lakosokat régi épületekbe, elhagyott majorba, cselédlakásba, üzemek kívül helyezett szeszfőzdébe, istállóba költöztették. A következő leírás kiválóan érzékelteti az átköltöztetések hiábavalóságát, melyek sokszor tarthatatlanabb körülményeket biztosítottak, mint a hagyományos cigánytelepek:

„Az istállóból kialakított lakóépület vége érintkezik a birkakarámmal. Az udvart és a karámot csak drótkerítés választja el, alatta átfolyik a trágyalé a cigányok udvarára [...]

Az állatok közelsége miatt az egész orrfacsaró bűz uralkodik, a birkák jellegzetes szaga behúzódik a lakásokba és mindent átítat. A legyek valóságos felhőkben lepik el az embereket, élelmiszert.” 35

A második típusnál csupán egy félreeső helyet jelelöltek ki a cigányok számára, akik ott felépíthették kunyhóikat.

A harmadik típusnál a cigánytelepi lakosokat barakk telepre költöztették, ahol rövid időn szembesülniük kellett az új környezet destruktív erejével:

„Minden barakknak megvan a maga prostituáltja, aki a szomszédos családok házasságait tönkreteszi és nyakukra hozza a rendőrséget. Megvan a maga elmebetege és bűnözője is. Az ide kerülő családok férfitagjai bicskázó és durva iszákossá válnak néhány hónap alatt. Az asszonyok türelmetlenek, verik, rángatják a gyermekeket. [...]

Dúl a gyűlölködés, a gyilkos indulatok, felnőttek gyerekek, nők és férfiak egyaránt fizikai agresszióval élnek egymással szemben.” 36

JEGYZET

1 Purcsi Barna Gyula: A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 248–264. p. Horváth Ferenc: A telepeken lakó cigányok helyzete. In.: Belügyi Szemle, 1963. 2. sz. 74–80. p.

2 Bernáth Gábor (szerk.): Kényszermosdatások a cigánytelepeken, 1940–1985. Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002. Bernáth Péter–Polyák Laura: Kényszermosdatások Magyarországon. In.: Beszélő, 2001. 6. sz. 38–45. p.

3 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) MKS 288. f. 5/1961/233 ő. e.

4 Majtényi Balázs–Majtényi György: Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010. Libri Kiadó, Budapest, 2012. 59. p.

5 Berey Katalin: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása, 1961–1986. In.: Berey Katalin–Horváth Ágota: Esély nélkül. Vita Kiadó, Budapest, 1990. 49. p.

6 Bernáth Péter–Polyák Laura: i. m. 38–45. p.

7 Dr. Sipos Attila: Megelőző közegészségügyi és járványügyi feladatok. Amit a polgári védelemről tudni kell. 10. A Polgári Védelem Országos Parancsnokság Kiadványa, Budapest, 1975. 56–57. p.

8 Uo. 56. p.

9 Bernáth Gábor (szerk.): i. m. 45–46. p.

10 Uo. 92. p.

11 Bernáth Péter–Polyák Laura: i. m. 42. p.

12 Bernáth Gábor (szerk.): i. m. 71–72. p.

13 MOL MKS 288. f. 5/1961/233 ő. e.

14 MOL XXVIIIIM8 1d 3. tétel

15 Kemény István–Rupp Kálmán–Csalog Zsolt–Havas Gábor (szerk.): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézetének kiadványai, Budapest, 1976. 26–27. p.

16 Havas Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok. In.: Andor Mihály (szerk.): Cigányvizsgálatok. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1982. 65. p.

17 Berey Katalin: A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése. In.: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): Cigánylét. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest,

1991. 106–144. p. Csongor Anna: A cigány gyerekekiskolái. In.: Utasi Ágnes–Mészáros Ágnes (szerk.): i. m. 179–200. p. Demszky Gábor: „CS” In.: Kritika, 1980. 10. sz. 18–21. p.

18 Hajnáczy Tamás: Az 1961es párthatározat margójára. In.: Múltunk, 2013. 1. sz. 245–246. p.

19 35/1957. (VI. 21.) Korm. számú rendelet a házhelyértékesítés szabályozásáról.
In.: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Közgazdasági és Jogi
Könyvkiadó, Budapest, 1958. 292. p.

20 Bársony János: Romák sorsa az 1940es évek második felében Magyarországon.
In.: Múltunk, 2008. 1. sz. 229–231. p.

21 MOL MKS 288. f. 5/1963/293 ő. e.

22 MOL MKS 288. f. 5/1963/319 ő. e.

23 MOL XIXA83b 2014/1964 (367d) A CSlakásprogram ténylegesen a
kormányhatározat végrehajtására kiadott 2/1965. (II. 18.) ÉMPM számú együttes
rendelet hatályba lépését követően kezdődött el. In.: Törvények és rendeletek
hivatalos gyűjteménye. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 368–
371. p.

24 Tájékoztató a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek
felszámolásához ajánlott családi ház építéskivitelezési terveiről, valamint az építés
pénzügyi és egyéb feltételeiről. Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium,
Budapest, 1985. 11. p.

25 MOL XIXA83b 3162/1964 (351d)

26 MOL XIXA83b 2047/1967 (438 d)

27 MOL XIXA83b 2047/1967 (438 d)

28 Berey Katalin: i. m. 54. p.

29 MOL XIXA83b 2047/1967 (438 d)

30 MOL XIXA83b 3254/1967 (429 d)

31 Kemény István–Rupp Kálmán–Csalog Zsolt–Havas Gábor (szerk.): i. m. 27–30. p.

32 Uo. 27. p.

33 Hajnáczy Tamás: i. m. 272. p. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár XXIII2421

34 Faludi András: Cigányok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 17. p.

35 Kemény István–Rupp Kálmán–Csalog Zsolt–Havas Gábor (szerk.): i. m. 28. p.

36 Uo. 29. p.